

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПАРАДИГМА АНГЛІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.

У статті розглядаються основні напрями соціального та політичного розвитку Англії другої половини XVI ст., аналізуються заходи англійського уряду в різних сферах внутрішньої політики, визначається характер суспільно-політичної парадигми розвитку англійського суспільства.

Невід'ємною частиною суперечливого і водночас простого європейського світу раннього нового часу була Англія. Налічуючи наприкінці XVI ст. близько 4 млн осіб населення, країна за цим показником значно поступалась Франції (15 млн) або ж Туреччині (від 22 до 30 млн). Хоча приблизно 20 % жителів Англії мешкало у містах, останні в своїй більшості ще не перетворились на індустріальні центри, а залишались, як виразно свідчить приклад міста Лестера, торговельними та адміністративними осередками [1].

Разом з тим XVI ст. характеризувалось стрімким розвитком англійської промисловості. Найпомітніші зміни відбулися у виробництві тканин, що супроводжувалось появою нових центрів промисловості на селі та занепадом старих міських центрів [2]. Перевагу цих старих районів відбиває документ 1561—1562 рр., у якому серед 117 пунктів стосовно 22 графств згадується тільки близько 20 старих цехових міст, таких як Брістоль, Глостер, Вустер, Редінгта інші [3]. Норідж, Колчестер, Кентербері вижили завдяки поселенню в них валлонських і фламандських емігрантів, які принесли з собою невідомі раніше технології виготовлення нових типів тканин [4]. Втім, показовішими є інші процеси, коли малі села перетворювались на квітучі міста на кшталт Тотнесу в Девонширі [5].

Хоча сукна виробляли майже по всій Англії, в XVI ст. функціонували три головні райони сукнярства — західні графства, Східна Англія і Вест Райдинг (Йоркшир і Ланкашир) [6]. У цих регіонах містились практично всі найзначніші порти Англії. В Східній Англії це Інсвіч, Ярмут, Лінн, через які вивозилась незначна кількість тканин, оскільки тут домінував Лондон — головний порт країни. В західних графствах розташовувались порти Плімут, Саутгемптон, Брістоль, Ексетер. Єдиним портом на півночі був Гуль (Халл) [7]. При цьому головні зони виробництва вовни не збігалися з локалізацією сукноробної промисловості [8].

На зовнішній ринок ішло близько двох третин виготовлених сукон, і якщо наприкінці XVI ст. в середньому вивозилось 103 тисячі широких кусків тканини, то загальний їх вихід становив близько 150—160 тисяч кусків. За свідченнями джерел, на виробництві 20 кусків щотижня було зайнято 500 осіб [9]. Відповідні підрахунки переконують, що для виробництва повного обсягу необхідно було використовувати працю майже 75 тисяч осіб. Безперечно, подібні масштаби вимагали наявності значних коштів. І справді, один із найвідоміших сукноробів другої половини XVI ст. Петер Бландел із Девоншира залишив після своєї смерті солідний капітал — 40 тисяч фунтів стерлінгів [10].

Швидкими темпами розвивалось капіталістичне виробництво у гірничій, насамперед вугільній, промисловості. Потреби країни у вугіллі невпинно зростали внаслідок як заміни дров вугіллям в опаленні, так і в зв'язку з розширенням промислового ринку. Масова вирубка лісу вже в той час зробила вугілля необхідним для енергомістких виробництв — солеварень, скловарень, пивоварень, цукроварень, випалення квасців, цегли тощо. Невпинно зростав попит на цю корисну копалину з-за кордону. Ньюкасл на півночі Англії постачав вугілля у фламандські, голландські й особливо у французькі та німецькі міста. Щорічний вивіз вугілля з Дургама на початку XVI ст. дорівнював майже 15 тисячам тонн, в 1563—1564 рр. досягав 33 тисяч тонн, а наприкінці століття вже 163 тисяч тонн [11]. Модернізація шахт вимагала значних капіталовкладень. Уіллобі з Уолтона в Ноттінгемширі наприкінці XVI ст. вкладав щороку майже 20 тисяч фунтів стерлінгів у гірничу промисловість [12]. Зростала й кількість осіб, зайнятих у видобутку вугілля. Якщо на початку 1560-х рр. в галузі працювало понад 5 тисяч шахтарів й транспортників вугілля, то на початку XVII ст. цей показник досягав 30 тисяч осіб [13]. Звичайно, якщо на модернізованих шахтах у середньому працювало 150—200 осіб, то, скажімо, у копальні графа Шрусбері — всього 5 [14].

На капіталістичних засадах виникали підприємства і в інших сферах гірничої промисловості. У 1568 р. було засновано дві великі компанії — Королівські копальні і Товариство для видобутку й обробки мінералів. Перша компанія повністю монополізувала видобуток і виробництво міді, цинку, срібла й золота по всій території країни [15]. У такий само спосіб діяли капіталістичні підприємства з видобутку квасців і свинцю. Різноманітних матеріалів потребувала і нещодавно створена оборонна промисловість.

На прибуткову справу, у зв'язку зі збільшенням попиту на рибу та зростанням внаслідок цього лову оселедців, перетворилось видобування солі, особливо у гирлах рік Ер і Тайн, що також призвело до збільшення використання вугілля [16].

На базі зростання видобутку сировини і впровадження нових технологій у металургії збільшились обсяги виробництва у Суссексі, Кенті та Сурреї. Вже в 1570-х рр. там налічувалось понад 50 доменних печей і 58 кузень, в той час як в інших графствах останніх було тільки сім [17].

Мануфактури з виробництва скла і предметів з нього створювались емігрантами з Нідерландів і робітниками з Італії. Набуло значних масштабів також виготовлення цукру-рафінаду, мила, свічок, паперу, дзеркал.

Особливо важливе місце в промисловому розвитку країни належало мануфактурам з виробництва зброї та військових припасів — порохом млинам, селітровим фабрикам, ливарним заводам для виготовлення гармат. Рибальство, зовнішня торгівля, заморські плавання, розбудова військово-морського флоту сприяли зростанню суднобудівництва.

Однак, попри всі нововведення, Англія залишалась країною сільською. Основну масу населення становили вільні селяни, кількість залежних була мізерною і не перевищувала 1 %. Пережитки феодального позаекономічного примусу зберігались у вигляді залишків різних виплат і відробітків. В окремих місцевостях продовжував діяти викуп крові, навіть за умови особистої свободи. На деяких копігольдерів все ще покладався обов'язок сплачувати гроші за дозвіл взяти шлюб, хоча в XIII ст. цей звичай вже вважався однією з найбрутальніших ознак несвободи [18].

В англійському селі XVI ст. домінуючою формою селянського землеволодіння залишався копігольд [19], тобто держання з волі лорда, згідно зі звичаєм манора. Власне, копігольд виступав як феодальна форма володіння землею від феодального власника манора. Поряд із копігольдом все більше поширювався фрігольд — вільне володіння. Прикладом може слугувати ситуація у 23-х манорах графства Суссекс, де у другій половині XVI ст. зафіксовано 539 копігольдів і 321 фрі-

гольд, а 19 утримувачів мали і фрігольд, і копігольд [20]. У деяких манорах уже в 1560-ті роки встановилась певна рівновага у співвідношенні фрігольдерів і копігольдерів [21]. К. Маркс досить вдало схарактеризував загальне тогочасне становище, коли «переважна більшість населення складалась... із вільних селян, що вели самостійне господарство, за якими б феодальними вивісками не приховувалась їхня власність» [22].

Паралельно з усіма цими явищами тривав процес зміни характеру старих держань, тобто копігольд зближувався з селянською власністю або перетворювався на лізгольд чи короткострокову оренду. Відмінністю епохи Тюдорів була боротьба між копігольдом і лізгольдом, яка, зрештою, призвела до перемоги останнього [23]. Це стало результатом експропріації землі селянами і переходу до капіталістичної ренти внаслідок втрати економічної вартості звичних рент копігольдерів і фрігольдерів через зниження вартості грошей і різке зростання цін. Недаремно сучасна історіографія визнає, що в Англії, на відміну від інших країн Західної Європи, відбувався радикальний перехід до нових соціальних структур у сільському господарстві [24].

У сільській Англії XVI ст. поряд із поземельною градацією селян відбувався процес соціальної поляризації. Наслідком уже першої хвилі огорожувань стало зміцнення фермерських господарств, які консолідували значні земельні площі, мали великі капітали, використовували найману працю, розширювали зв'язок з ринком. Однак їхнє зростання супроводжувалось збереженням феодальних за своїм характером видів рент [30]. На іншому полюсі залишались малоземельні коттери, які займались ремеслами чи працювали за наймом. Саме на другу чверть XVI ст. припадає, як довів англійський дослідник К. Райтсон, становлення нових для країни соціальних груп — «розрядів краших людей» і «розрядів низьких людей» [25].

Не менш інтенсивним, ніж у селянському середовищі, був динамізм процесів у середовищі феодальних землевласників. Загальноновизнаним є вплив на зміни в англійській земельній власності Реформації. Радянський історик К. Д. Авдеєва дійшла висновку, що за період 1540—1640 рр. відчуження зазнали дві третини світських майорів, а монастирських ще більше — 84,8 %. Окремі манори впродовж ста років переходили з рук у руки по 8—10 разів, тобто майже кожне десятиріччя змінювали своїх власників [26]. За іншими спостереженнями, в 1551—1600 рр. із 2,5 тисяч манорів семи графств відчужувався кожен третій [27]. І якщо чимало манорів змінили своїх власників за доби правління Тюдорів, то у більшості випадків вони перейшли від старої за походженням знаті й духовенства до рук володарів

капіталів, купців і промисловців, які прагнули стати джентльменами.

Саме зміни в економічному житті англійсько-го суспільства створили на селі новий соціальний прошарок — землевласників-джентрі. З одного боку, вони походили з різних верств населення, а з іншого — не зосереджувались виключно на сільськогосподарській діяльності, займались також торгівлею, брали участь у заморських експедиціях, володіли мануфактурами, шахтами, суднами, ставали фінансистами, промисловцями, юристами, суддями, нотаріусами, проповідниками, досягаючи часто досить помітного становища в суспільстві [28]. В цьому переконують і спостереження А. Сімсона, який прослідкував за долею кількох відомих сімей джентрі Східної Англії, серед них: юриста, лорда-зберігача печатки при королеві Єлизаветі сера Ніколаса Бекона, купця сера Томаса Куллама, придворного королеви Марії Тюдор сера Томаса Корнвалліса [29]. Хоч інтереси джентрі тісно переплітались з інтересами англійської буржуазії, нове дворянство залишалось частиною панівної верстви країни з усіма наслідками, що з цього випливали.

Питома вага нового дворянства у загальній масі землевласників зростала швидкими темпами. Так, уже 1561 р. в руках джентрі зосереджувалось 67 % землі (дані на 3,3 тисячі манорів десяти графств) [30]. Вища знать, навпаки, в загальному підсумку набувала менше, ніж відчувувала. Подаровані їй за часів Реформації землі були продані, перепродані, закладені, внаслідок чого аристократи не тільки не закріпили отримані від корони землі, а й втратили частину родових володінь. Дещо міцнішими виявились позиції служилої знаті. Близькість до королівського двору допомогла їй зберегти значну частину надбаного.

Та, незважаючи на економічні втрати і свою нечисленність, аристократія за часів королеви Єлизавети залишалась правлячою групою [31]. Безумовно, вона помітно відрізнялась від континентальної знаті. Більшу частину перів у елизаветинську добу складала адміністративна і військова еліта, яку створив ще Генріх VIII (1509 — 1547) і яка зміцніла на грабунку монастирів. Королева Єлизавета призначила тільки двох нових перів із родин без будь-яких стародавніх традицій або не споріднених із королівською династією, — лорда Берлі і лорда Кемптона [32]. Ця еліта нараховувала у 1602 р. всього 58 родин, представники яких і обіймали всі вищі посади у владних органах країни, посідали майже половину місць у Таємній раді, складали верхню палату парламенту, тримали повну монополію на посади лордів-лейтенантів, серйозно впливали на становище у графствах. Їм також належав пріоритет у виробленні політики уряду.

Соціальний характер урядової політики знайшов яскравий відбиток в аграрній сфері. Тюдори впродовж усього XVI ст. досить послідовно здійснювали політику обмеження огороджувань [33]. Вони керувались природними для монархів мотивами: з одного боку, побоюванням соціальних заворушень, з іншого — бажанням забезпечити країну збіжжям, зберегти платників податків, гарантувати державі військові ресурси. Спроби зупинити огородження виявились малоефективними, їх повний дозвіл, чого домагались джентрі, внаслідок опору земельної аристократії залишався майже неможливим. У 1593 р. під тиском певних кіл уряд скасував акт 1563 р. і дозволив огородження. Це призвело до таких негативних наслідків, як нестача хліба, голод, виступи селян, і змусило уряд уже в 1597 р. повернутися до попередньої політики обмеження огороджувань.

Ще більш непослідовний характер мала промислова політика королеви Єлизавети. В цілому її законодавчі акти спрямовувались на підтримку міського цехового ремесла і на обмеження нового виробництва на селі [34], але через наявність у них численних винятків і застережень далеко не завжди досягали поставленої мети. Більше того — приймались навіть закони дозвольного характеру, як-от закон 1575 р. «Про дозвіл займатись сукновальством у сільських районах графств Уїлтшир, Сомерсет, Глостер» [35]. Уряд сприяв розвиткові військових галузей виробництва, стимулював створення в них великих підприємств, передавав окремим особам монополії на виробництво певних видів військової продукції, що до кінця 1580-х рр. мало деяке прогресивне значення. Особливе місце в промисловій політиці посідали протекційні акти щодо заборони імпорту в Англію іноземних промислових виробів та обмеження експорту окремих видів сировини.

Непослідовність королівського уряду виявлялась також у його торговельній політиці: з одного боку, він намагався підняти провінційну торгівлю, з іншого — надати вагомі переваги великим компаніям Лондона. Зосереджуючи в своїх руках значні капітали, торгові компанії відігравали суттєву роль у формуванні національного ринку і створенні економічної цілісності Англії.

Вся внутрішня політика королеви Єлизавети I — аграрна, промислова, фінансова, торговельна — спрямовувалась на збереження «веселої старої Англії». Однак корисність її саме в цьому плані, з різних причин, виявилась для панівних соціальних верств недостатньою. А от новому дворянству та буржуазним елементам у місті й на селі вона надавала можливість швидкого збагачення. Цьому особливо сприяла діяльність у торговельній та фінансовій сферах, спрямована на завоювання морських торговельних шляхів і

зовнішніх ринків, на витіснення ганзейських купців з Англії і з посередницької торгівлі, на боротьбу з Іспанією за проникнення у Новий світ. Вона проводилась в інтересах джентрі та буржуазії, і тому Тюдори користувались у їхньому середовищі надзвичайною популярністю.

Зростання життєвого рівня, демографічні процеси, урядова політика значною мірою сприяли підвищенню мобільності населення Англії. Особливо показовим є приклад Лондона: в 1545 р. у ньому проживало 80 тисяч осіб, а вже в 1600 р. — близько 150 тисяч [36]. Зворотною стороною експропріації селянства стала внутрішня колонізація нових промислових районів, створення кадрового резерву для англійського флоту, організація заморських експедицій і загалом проблема пошуку нового власного місця у житті. Розпад місцевих громад, у яких індивідуальне буття підкорялось комуністичним принципам, піднісв окрему особу до стану самостійного індивіда соціальної дії.

Не менш складні та суперечливі процеси відбувалися і в релігійному житті країни. Реформація Генріха VIII і Едуарда VI (1547—1553), контрреформація Марії Тюдор (1553—1558), нова релігійна політика королеви Єлизавети здійснювались непослідовно, часто зупиняючись на півдорозі, що врешті-решт призвело до формування своєрідної англійської церкви. В ній визнавались і католицькі, і протестантські догмати і обряди; організаційно і фінансово вона також стала поєднанням структур цих двох конфесій. Усі ці моменти надали відомому англійському історикові А. Мортону підстави стверджувати, що «церква в Англії в такому вигляді, в якому вона була встановлена в перші роки правління Єлизавети, була, подібно до держави, феодальною за змістом і водночас національною за формою» [37]. Саме етноконфесійний чинник став невід'ємною частиною формування національної самосвідомості — досить складного явища, яке увібрало в себе всі суперечливі сторони англійського буття. Недаремно У. Хоскінс назвав його «відкриттям Англії» [38].

Перехідний характер елизаветинського правління дає змогу використати у загальному його описі поняття «суспільно-політична парадигма» [39]. Під цим терміном розуміється фундаментальна картина соціального світу, яка охоплює комплекс основоположних уявлень про суспільство й особу, модель «законної» суспільно-політичної системи з її формами, цілями і засобами існування. Суспільно-політична парадигма певним чином інтегрує особисті параметри, через які індивід сприймає інших людей як своїх сучасників і партнерів по спілкуванню та життєдіяльності. У свою чергу, парадигма виступає інтерпретатором соціальної дійсності для окремої особи, будучи для неї, до певної міри, функ-

цією регулятора і координатора діяльності людей. К. С. Гаджиев звертає увагу на суспільно-політичні парадигми XIX—XX ст. і підкреслює, що кожна епоха вибудовує «характерну тільки для неї парадигму». Отож, Англія XVI ст. переживала процес формування нової парадигми, яка все ще базувалась на старих соціальних і національних засадах, але водночас визнавала легітимність нових економічних, соціальних, релігійних інститутів, співіснування в єдиному цілому альтернативних ідей і підходів. Окрема особа все ще залишалась частиною корпоративної структури, але для неї вже відкрилась дорога до переходу на засади індивідуальної соціальної одиниці. Нова ідея власності надавала індивідові свободу, роблячи його громадянином. Ринкові відносини та «дух капіталізму», як його визначив М. Вебер, вільне підприємництво вели до мало в чому обмеженого індивідуалізму. Однак суспільство ще не перетворилось на сукупність рівноцінних особистостей. Сфера власних економічних і конфесійних (навіть за співіснування кількох конфесій) інтересів ще не визволилась від державного, політичного контролю. Така «протоліберальна», центристська суспільно-політична парадигма визначила тюдорівській Англії серединний шлях у житті Європи XVI ст. Вона забезпечила інтереси майже всіх прошарків англійського суспільства і створила міф про «золоту добу» королеви Єлизавети. Відомий італійський філософ Д. Віко слушно зауважив, що коли хтось стає знаменитістю у позитивному чи негативному значенні цього слова, народ поспішає скласти про нього легенду, яка, з точки зору фактичної вірогідності, є брехнею, хоча водночас це і є так звана ідеальна правда, оскільки народ не створює нічого, що б не мало справжньої аналогії.

Справді, королівська влада Англії проводила досить збалансовану внутрішню політику, яка насамперед відповідала інтересам пануючих соціальних прошарків. Але й для більшості населення країни друга половина XVI ст. стала часом зростання добробуту і життєвого рівня. Звідси ті популярність і навіть обоження, які оточували ім'я королеви Єлизавети. Економічні й соціальні зміни відкривали представникам різних верств англійського суспільства можливість для збагачення і соціального зростання.

Важливим чинником державного піднесення стала поява і поширення капіталістичних елементів. О. Дмитрієва дещо переоцінює рівень їхнього розвитку, підкреслюючи високий потенціал капіталістичного укладу [40]. Визнаючи важливість подібних висновків, не слід, однак, перебільшувати вплив капіталістичного устрою на англійську суспільно-політичну парадигму і вже як наслідок — на реалізацію його королівською політикою. Сучасні

дослідження засвідчують довготривалість та суперечливість просування процесу інновацій у матеріальній культурі лондонців. У другій половині XVI ст. він був ледве помітним, а враховуючи, що столиця завжди випереджала периферію, загалом у країні його результати виявились незначними [41]. Проте, беручи до уваги концепцію О. М. Чистозвонова про незворотний тип генези капіталізму [42], не варто й применшувати їхнього значення. Як стверджував Р. Кларк, саме завдяки ефективній зовнішній та внутрішній політиці уряду Єлизавети англійські міста, на відміну від континентальних, набагато легше подолали європейську кризу 90-х років XVI ст. [43]. Втім, власне промисловий потенціал, за умов певного фінансового і торговельного відставання країни, висував Англію на провідне місце в економічному розвитку Європи.

1. *Tawney A.J. and R.H.* The occupational census of the seventeenth century // *Ec HR.* — 1934.— V. 5.— P. 37—38; *Clarkson L.A.* The pre-industrial Economy in England, 1500—1750.— L., 1971.— P. 88—89.

2. *Bridbury A.R.* Economic growth. England in the later Middle Ages.— L., 1962.— P. 39—51.

3. The distribution of the cloth industry in 1561—1562. Ed. by Ramsay // *EHR.*— 1942.— V. LVII.— P. 361—369.

4. *Allison K.J.* The Norfolk Worsted industry in the sixteenth and seventeenth centuries: The new draperies // *Yorkshire Economic and Soc. Research.*— 1961.— V. XIII.— P. 61—62.

5. *Cornwall L.* English Country towns in the fifteen—twenties // *Ec HR.*— 2-nd ser.— 1962/1963.— V. XV.— P. 54—69.

6. *Carus-Wilson E.M.* The wollen industry // *Cambridge economic history.*— V II.— Cambridge, 1952.— P. 412, 417—422; *Bowden P.J.* The Wool trade in Tudor and Stuart England.— L., 1962.— P. 46.

7. *Carus-Wilson E., Coleman O.* England's export trade, 1272—1547.— Oxford, 1963.— P. 112.

8. *Lipson E. A.* A Short History of Wool and his Manufacture (mainly in England).— L., 1953.— P. 14; *Thirk J.* Industries in the countryside // *Essays in the economic and social history of Tudor and Stuart England.*— Cambridge, 1961.— P. 70—81.

9. *Victorian History of the Countries of England, Suffolk.*— V. II.—L., 1906.— P. 262.

10. *Lipson E.* The History of the wollen and worsted industries.— L., 1921.— P. 45.

11. *Nef J. V.* The rise of the British coal Industry.— V. I.— L., 1932.— P. 9—26.

12. *Ibid.*— P. 324.

13. *Штокмар В.В.* История Англии в средние века.— Л., 1973.— С. 139.

14. *Stone L.* The Elizabethan coal mine // *Es HR.*— 2-nd ser.— 1950/1951.— P. 104—105.

15. *Мецержакова Н.М.* О промышленном развитии Англии накануне буржуазной революции XVII века // *СВ.*— В. VII.— 1955.— С. 190.

16. *Bughes E.* The English monopoly of salt in the years 1563—1571 // *EHR.*— V. XL.— 1925.— P. 334—360; *Bridbury A. R.* England and the salt trade in the later Middle Ages.— Oxford, 1955.

17. *Schubert H.R.* History of the Britain iron and steel industry from C. 450 B.C. to A. D. 1775.— L., 1957.— P. 170—184.

18. *Савин А.Н.* Английская деревня в эпоху Тюдоров.— М., 1903.— С. 19, 134—137.

19. *Tawney R.H.* The Agrarian problem in the sixteenth century.— L., 1912.— P. 25, 41.

На самому континенті становище було непевним. З одного боку, на час 1450—1640-х років припадає рання фаза творення європейської системи [44], а з іншого — паралельно з центробіжними процесами уживались політична роздробленість та соціальна й економічна диференціація, до яких у середині XVI ст. додався досить чіткий конфесійний поділ європейського світу. Таким чином, високий економічний рівень Англії за її периферійного геополітичного становища в динамічно прогресуючій Європі визначав непевність майбутнього країни та вимагав рішучих кроків на європейській дипломатичній арені. Це якраз збіглося з тенденціями, закладеними в «протоліберальній» суспільно-політичній парадигмі, притаманній Англії другої половини XVI століття.

20. *Campbell M.* English Yeomen under Elizabeth.— L., 1942.— P. 118.

21. *Семенов В. Ф.* Английская деревня второй половины XVI — первой половины XVII вв. (по материалам Юго-Западной Англии) // *УЗ МГПИ.*— 1964.— № 217.— С. 9.

22. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения.— Т. 23.— М., С. 728—729.

23. *Tawney R.H.* *Op. cit.* — P. 1.

24. *Семенов В. Ф.* Раннее капиталистическое фермерство в Англии в XVI — первой половине XVII в. (по материалам маноров юго-западной Англии) // *Генезис капитализма в промышленности и сельском хозяйстве.*— М., 1965.— С. 52, 64—66, 70—74.

25. *Райтсон К.* «Разряды людей» в Англии при Тюдорах и Стюартах // *СВ.*— 1994.— Вып. 57.— С. 46—61.

26. *Авдеева К.Д.* Из истории английского землевладения накануне буржуазной революции XVII века // *СВ.*— 1958. Вып. 8.— С. 52—54.

27. *Tawney R.H.* The rise of the gentry, 1558—1640 // *Ec HR.*— V. XI.— 1941.— № 1.— P. 22.

28. *Ibid.*— P. 17—18.

29. *Simpson A.* The wealth of the gentry, 1540—1660.— Cambridge, 1961.

30. *Tawney R.H.* The rise of the gentry.... — P. 36.

31. *Stone L.* The crisis of the aristocracy, 1558—1641.— Oxford, 1965.— P. 55.

32. *Ibid.*— P. 98.

33. *Штокмар В.В.* Экономическая политика...— С. 13—14, 20—21.

34. Там само.— С. 27—28, 40—49; *Nef J. U.* Industry and government in France and England, 1540—1640.— N. Y., 1968.— P. 25—66.

35. *Tudor Economic Documents.*— V III. *I Ed. by R.H. Tawney and E. Power.* - L., 1924.— P 210—215.

36. *Ramsay P* Tudor Economic Problems. — L., 1965.— P. 10—15.

37. *Morton A. L.* The world of the ranters. Religious Radicalism in the English Revolution.— L., 1970.— P. 10.

38. *Hoskins W.G.* Provincial England: Essays in Social and Economic History.— L., 1965.— P. 209.

39. *Гадзісцев К.С.* О смене общественно-политических парадигм // *ВМУ*— 1993.— № 1.— С. 30—46.

40. *Дзюмпеева О.В.* Социально-экономическое развитие Англии в XVI в.— М., 1990.— С. 69.

41. *Wallerstein I.* The modern World-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century.— N. Y., 1974.— P. 320.

Dyomin O. B.

**XSOCIAL AND POLITIC PARADIGM OF ENGLAND
IN THE SECOND HALF OF THE 16th cent.**

High economic level of England with its peripheral geopolitical position in dynamic progressing Europe determined uncertainty of country's future and called for decisive steps on the European diplomatic arena. This process coincided with tendencies pawned in the «protoliberal» social and political paradigm, intrinsic to English in the second half of 16th cent.